

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language &
Literature Research

Sayı/Issue 10 (Mart/March 2023), s. 788-798.
Geliş Tarihi-Received: 15.02.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 18.03.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1248064

Orta Türkçedeki (Kle-/Kile-, Gile/Giley) Sözlere Üzerine*

A Study on the Words of (Kle-/Kile- and Gile/Giley) in Middle Turkic

Taghi SALAHSHOUR HASANKOHAL**

Öz

Kile- sözünün temel anlamı istemek, talep etmek, dilemek, söylemek iken *Gile/Gile* sözünün anlamı ise yakınmak, şikâyet etmek, beyan anlamındadır. Arapçada (دعوى/دعو) dava sözü de seslemek, çağırarak, istemek ve iddia etmek anlamlarına gelmektedir. Bu gibi örnekleri göz önünde bulundurduğumuzda insanoğlunun dili ve onun söz varlığının aynı mantıkla türetildiği kanısına varmaktayız. Arapçadaki (دعوى/دعو) dava sözü ile aynı kökten gelen (دعا/dua) sözü, Gregoryen Kıpçak Türkçesindeki *Kle-/Kile-* ve *Gile/Giley* sözlerinin hem sözcük bakımından hem de terminolojik bakımından aynı kavramları yansıtmaları tesadüf değildir. Zira *kile-* sözü Tatarca'da hem dilemek anlamında hem de dinî terminolojide dua/Mecusi duası etmek anlamında kullanılmaktadır. Hukuk ve yargının oluşumundan günümüze değin hak talebi anlamına gelen dava kavramı hukuk dilinin en temel kavramlarından birini oluşturmaktadır. Çalışmada dava, şikâyet, talep, istemek, dilemek ve ifade, beyan anlamlarına gelen *Kle-/Kile-* ve *Gile/Giley* terimlerinin Türkçemizin tarihi dönemlerinde ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımı ele alınmıştır. *Kle-/kile-*, *Gile/Giley* sözcükleri sözlüklerde Moğolca ve Farsça/Pehlevce kökenli gösterilse de çalışmada sözcüklerin tarihi seyri, kökeni ve türevleri incelenerek bu kelimelerin Türkçe kökenli olduğu tezi ileri sürülmüştür. *Kile-/Kele-* sözcüğünün Moğolca *kel=khel*/dil, ve Türkçe *til/dil* isimlerinden türediği ve tarihi bir süreç içerisinde, diller ve lehçeler arası ses denklikleri kurallarına uygun olarak hem Türk dili ve lehçelerinin kendi içinde hem de Moğolcada ses değişimine uğrayarak *Kile-/Kle-* biçimine dönüştüğü görüşü savunulmuştur. Ayrıca çalışmada kelimenin kökenin Türkçe olduğuna ilişkin örnekler, Moğolca, Pehlevce ve Farsçada geçtiği biçimi, anlamı ve kullanım şekli, tarihi süreçte ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımı ve dil sahası ile birlikte Gregoryen Kıpçak hukuk dilindeki terminolojik çerçeve ve kapsam alanı da ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Türkçe, Kle-/Kile-, Gile/Giley sözlere.

Abstract

While the basic meaning of the word 'Kile-' is to want, request, ask, or say, the meaning of 'Gile/Giley' is to complain, lament, or declare. The Arabic word (دعوى/دعو) means to call out, to summon, to ask and to claim. When we consider examples like these, we come to the conclusion that human language and its vocabulary are derived using the same logic. It is no coincidence that the Arabic Word *دعوى* (da'wah) and the word *دعا* (du'a), which come from the same root, and the words *Kle-/Kile-* and *Gile/Giley* in Gregorian Kipchak Turkic reflect

* Bu makale tezden türetilmiştir.

** Dr., Ardahan Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, e-posta: taghisalahshour@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8016-3456.

the same concepts both lexically and terminologically. In Tatar language, the word *Kile-* is used both with the meaning of "to wish" and in religious terminology with the meaning of "to pray"/"to pray in the Magus (Zoroastrian) belief". Since the formation of law and the judiciary until today, the concept of lawsuit, which means a claim for rights, constitutes one of the most fundamental concepts of the language of law. In the study, the use of the words *Kle-/Kile-* and *gile/giley*, which mean lawsuit, complaint, demand, request, wish and expression, declaration, in the historical periods of Turkic language and contemporary Turkic dialects is discussed. Although the words *kle/kile*, *gile/giley* are said to be Mongolian or Persian/Pahlavi in dictionaries, in this study analyzes the historical process, origin and derivations of these words and argues that these words are of Turkish origin. It has been argued that the word *Kile-/Kele-* derives from the Mongolian *kel=khel/dil*, and Turkish *til/dil*, and that in a historical process, in accordance with the rules of sound equivalence between languages and dialects, it has been transformed into *Kile-/Kle-* by undergoing a sound change both within the Turkic language and dialects and in the Mongolian language. In addition, the study also examines the witnesses that the word is Turkish in origin, its meaning and usage in Mongolian, Pahlavi and Persian, its usage in the historical process and contemporary Turkish dialects, and its terminological framework and scope in the Gregorian Kipchak legal language.

Keywords: Middle Turkic, the Words of (*Kle-/Kile-* and *Gile/Giley*).

Giriş

Günümüzdeki hukuk sistemi ve hukuk dilimizde en çok kullanılan hukuki terimlerden birisi "dava" sözcüğüdür. Ayrıca çağdaş hukuk dilimizde Türk hukuk dilinin temel kavramlarından olan dava ve hüküm terimlerinin Arapçadan alındığı herkesçe bilinmektedir. Konu sadece bu iki terimle sınırlı değildir. Türkçe hukuk dilinin tüm alanlarında (anayasa hukuku, medeni hukuk, ceza hukuku, ticaret hukuku vb.) da aynı durumla karşılaşırız. Türk dilinin bilinen en eski tarihi evrelerinden Gök Türkçe, Uygur, Kıpçak vd. dönemlerinden elimize ulaşan belgelerden Türk hukuk dili ile ilgili her gün yeni bilgiler ediniyoruz.

Bu bilgilerin ışığında, dilimizin terim dağarcığının zenginleşerek güncellenmesi bu terminolojinin her gün daha da genişlemesini ve gelişmesini sağlamaktadır. Ayrıca gelişen ve değişen hukuk dilinin etkisinde devlet ve diplomatik dilimizin olanakları da artacak ayrıca diplomatik dilimiz Türk adalet ve hukuk anlayışını insanlık uygarlığının hizmetine sunabilecektir.

Dilimizin tarihi hukuk terimleri incelenip hukuk bilimi alanı ve toplumumuza sunulduğunda, bu bilgiler yalnızca dilsel ve köken bilimsel bilgileri içermeyecektir. Bu bilgiler yoluyla tarihi evrelerdeki kültürümüzü yeniden canlandırıp yaşatma imkânlarını da elde edilebilecektir. Örneğin, tüm toplumlarda var olan toplumsal sistem değerlendirildiğinde Türk toplumundaki eskiden var olan kölelik sistemi ile diğer toplumlardaki kölelik sistemlerinin çok farklı olduğunu görebiliyoruz¹. Belki de Türk toplumundaki kölelik sisteminin kölelik düzeni olmadığı kanısına varabiliriz. Çünkü bu toplumda kölenin, kölelik (hizmet) süresi, kölelik (hizmet) ücreti, dava hakkı, bir başka sınıfa geçme hakkı vb. haklara sahip olduğunu görebiliyoruz.

Bununla beraber, bu terimleri incelerken komşu toplumlardan aldığımız terimleri de öğrenerek bu toplumların hukuk anlayışı ve dil mantığıyla da tanışıyor, bu bilgiler ışığında gerek hukuk dilimiz gerekse hukuk sistemimizin gelişme olanaklarına yenilerini ekleme şansını kazanıyoruz. Zira hukuki bir metinde hukuk terimlerini incelerken sadece terimler değil terimlerin geçtiği hukuk metinlerinden toplumda geçerli olan yasaları ve hukuk sisteminin kaynağını ve hukukun işleyişini de öğreniyoruz.

¹ Türk toplumundaki kölelik ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Doğan ve Erdoğan, 2016).

Tüm bu gerçeklerden hareketle bu çalışmamızda, *kle-/Gile* kelimesinin Türkçedeki *til/dil* sözü ile aynı kökten gelme varsayımı ileri sürülerek incelenmiştir. Bu doğrultuda, Gregoryen Kıpçak Türkçesinde hukuk terimi olarak *kast, istek, irade, niyet, dava, ifade, beyan* anlamlarını taşıyan *Kle-/Gile* sözcüğünün kökenin Türkçe olduğu ve Türkçedeki *tile-/dile-* sözü ile hem kelimenin kökeni bakımından hem de isimden fiil türeten *la/le* eki aracılığı ile yeni bir türev oluşturma açısından değerlendirilmiştir.

Ayrıca kelimenin Divanü Lugatı't-Türk'te geçtiği gibi söz değil de sözcü anlamı, tarihi Kıpçak Türkçesi metinlerinde *Elçi-Kileçi* (*resul-sözcü*) ikileme biçiminde geçmesi kanıtlanmıştır.

Elimize ulaşan ve 16. yüzyıla ait olan Gregoryen Kıpçak belgelerinde geçen *Kle-/Kile-* ve *Gile/Giley* terimleri belgelerin hem istinsah dönemi hem de daha eski dönem ve çağdaş dönemimizin dil ve lehçelerindeki kullanımı ve türevleri ele alınmıştır. *Kle-* sözü tarafımızdan yapılan yüksek lisans tezi örnek metinlerinde şu şekilde geçmektedir:

kle- istemek, arzu etmek, dilemek.

"*Yene yoluxkay édi bir kimése borçlu bolgay édi bir kimésege, da klemegey édi yaxşılıx bile tölöv étme, da klégey (dava eder, çağırır) töre alınna, da klegey aytma, öç étip borç éyesine, ki bilirmén, añar borçum bar, tanman, évet axçam yoxtur, da né xumaşım (malım) da yoxtur, ték mülküm bar, klermén añar mülkümni yazdırma. Anıñkibik borç éyesi antsız bolmas bolma, hayısı ki anıñkibik povodny yan (davacı taraf) añar inanma klemegey (istemez), anıñ üçün kérek ant bile tügellegey"* (Garkavets, 2003, s. 179).

Yine (günün birinde) olay olur. Bir kimse başka bir kimseye borçlu kalır ancak borcunu iyilikle ödemek istemez ve mahkemeye dava başvurusunda bulunur. Alacaklıyla tartışır. Ona "borçlu olduğumu bilirim, doğrudur ne param ne de malım yoktur. Ancak mülküm var, mülkümü ona devretmek isterim" der. Bunun gibi borçlu bu işi yeminsiz yapamaz. Zira davacı taraf ona inanmadığından dolayı (dava) yeminle sonuca bağlanmalıdır.

"*Éger ki xulnuñ köñlü bolsa, ki xalgay biyi xatına, ki klemegey kétme, anı biyi kérek saxlagay xatunu bile, oğlanları bile, da algay ol xulnu, da bargay yıxöve (kiliseye), da tanıxlatkay kişilerge, da anıñ üstne tanıxlıx bitik algay, da aytkay, ki xulum klemes xatımdan kétme ölginçe"* (Garkavets, 2003, s. 267).

Köle/hizmetçi efendisinin yanında hizmete devam etmek isteyip ve gitmek istemediğinde, efendisi onu eşi ve çocuklarıyla birlikte kendi yanında tutmalıdır. Efendi kölesini alarak kiliseye gider ve kölesinin ölene kadar yanından ayrılmak istemediğine ilişkin kişilere tasdik ettirir ve tanıklık/tasdik belgesi alır.

Kle- sözcüğünün *kleçi* biçimi ile yakın anlamları taşıyan *klänçi/dilenci* ve *klävüçi* ise isteyen, talep eden, dileyen, dileyici, arzulayan anlamlarını taşıyan biçimleri de Gregoryen Kıpçak Türkçesinde geçmektedir (Garkavets, 2010, s. 705). Görüldüğü gibi, *Kele/Kle-* sözcüğünden *çı/çü, nçı/nçü, gücü/vüçi* ekleri ile türetilen yeni kelimeler *til/dil* sözcüğü ile de benzer yöntem ve eklerle *dile-*, dileci/dileyici, *dilenci, dilegüçü/dileyici* türevlerinin Türkçede bulunması kelimenin T ~ K ses değişimi varsayımını desteklemektedir.

Kle- İstemek, irade etmek, bilerek yapmak, talep etmek.

"*O néşçensı adam, xayısı ki xoca xaznamı körüp, klöp tas étiyir, da tas étiyir uğéller üçün!"* (Garkavets, 2007, s. 192).

Talihsiz adam kocaman hazineyi görüp, kasten yok ediyor; yok ediyor kömürler için!).

“Rişvet soxratır közleri töreçiniñ. Da bu könüdür, zéra bolmastır töreci toğrulux bile yarğulama, xaçan ki rişvet alsa. Éger ki aytsañ: klerse mén rişvet alsam, töreni toğru étermén, - yalğandır bu” (Garkavets, 2007, s. 206).

Rüşvet hâkimin gözlerini kör eder. Bu bir gerçektir. Zira hâkim rüşvet aldığı zaman adaletle yargılayamaz. Sen desen de; ister rüşvet alayım yine de yargıyı adaletle yaparım, bu yalandır.

“Kledi Biy xutxarma meni, da Biy boluşma maña baxtı” (Garkavets, 2001, s. 85).

Tanrım, beni kurtarmaya irade etti ve yardım etmek için bana baktı.

“Mén yarlı da klençimén, Téñrim sağışla meni, boluşucım da abravuçım benim, da sén Téñrim benim, kéçikmegin” (Garkavets, 2001, s. 85).

Ben fakir ve muhtacım, Tanrım sen beni düşün. Ey yardımcım, koruyucum ve Tanrım gecikme.

klep öldür- İsteyerek öldürmek, kasten öldürmek, kasten cinayet işlemek.

“A **klep öldürmex** könişün bu türlüdür, ki yürügey 1-i biriniñ artından, ki anı klep öldürgey, da ol, anı xuvuyur, xaytıp, ol anı öldürgey, ol, ki anı xuvıy édi, yeneçi xaraçılar da soyuçılar, ki **klegeyler** öldürmege yolçunnu da yürügen kişini émin, da alar, ayap tamaxların, xaysın ki xaraçılar öldürme kledi, xaytıp, ol xaraçılarnı öldirgeyler” (Garkavets, 2003, s. 311).

Kasten adam öldürmek şu şekildedir: Bir kişi başka bir kişinin peşinden gidip onu öldürmek ister. Ancak kovalanan kişi dönüp ötekini öldürür. Veya gaspçılar ve soyguncular herhangi bir yolcuyu veya kendi yolunda güvenli bir şekilde yürüyen bir kimseyi öldürmek istediklerinde, onlar (yolcular) nefsi müdafaa olarak gaspçıları öldürürler.

klemınçe öldür- İstemeden öldürmek, kasıtsız öldürmek, taksirle adam öldürme (basit taksir ile öldürmek).

“Kişi **öldürmeh klemınçe** munıñki xılıx (şekil) bile bolur: éger kimése otun çapıkanda balta bile, balta tüşkiy édi sapından da kişi öldürgey” (Garkavets, 2003, s. 143).

Taksirle adam öldürmek şu şekilde olur: Bir kimse baltayla odun yardığında, balta sapından çıkıp başka bir şahsı öldürür.

klemiyn öldür- İstemeden öldürmek, kazara öldürmek, basit taksirle öldürmek.

“76 Kapitula. Anıñ üçün kimse kimséni **öldürgey** satamadan (kazara) **klemiyn**” (Garkavets, 2003, s. 130).

Madde 76- Bir kimse başka bir kimseyi kaza ile ve kasıtsız öldürdüğü (ile ilgili).

“... dağın éger kimése yemişli terek (meyveli ağaç) üsne ağaç bile atsa ya taş bile da kişini öldürgey, ya usta şegértin öldürgey körminçe, ya ata oğlun, ya biy xulun (kölesini), ya biç (hanım efendi) xuluxçısı (kadın hizmetçisini), ya bir kimse özgeni **klemiyn öldürse**, ya né türlü iş bile aytilgan, ya at arabanı alıp xaçkanda tıyalma (engellemek) bolmasa da kişini öldürse” (Garkavets, 2003, s. 143).

... veya bir kimse meyve düşürmek için meyve ağacına sopa veya taş attığında başka bir kişiyi öldürür ya da usta çırağını görmeden, baba oğlunu, efendi kölesini, hanımefendi hizmetçisini, herhangi bir şahıs başka bir şahsı anlatılan her türlü fiil ile kazara ve basit taksirle öldürürse veya at ürküp arabayı alıp kaçtığı anda engelleme imkânı olmadığı takdirde bir kişiyi öldürürse ... bu şekilde öldürmek basit taksirle öldürmektir.

“... ya kiyikke (ava) çıkkanda kiyikçiler da ox atkaylar kiyikke ormanda ya tüzde (arazide) ol sağış (niyet, kast) bile, ki kiyikni urgay, da ol ox, ki kiyikniñ üstüne atıldı, da kişini öldürgey, anıñkibik öldürmex kişini **klemiyn öldürmexlerdir**” (Garkavets, 2003, s. 311).

... veya ormanda, arazide ava çıkan avcılarının av avlamak kastı ile attıkları ok bir kişiye isabet ederek onun ölümüne sebep olursa kasıtsız (basit taksirle) öldürmektir.

Gile/Giley sözü ise dava, iddia, şikâyet, ifade ve beyan anlamlarını taşımaktadır.

Gile (1): İddia, dava, şikâyet.

“Yene 2 kişiniñ arasına néme devı bolgay, ki voytka (hâkime) ündeşmex (davalaşmak) bolgaylar, da povodny strona (davacı taraf), inanmuyın, da birisi yandan yük (kefalet) izdegey, anıñkibik kişi yük bérmege ol xadar anıñ, né xadar ki anıñ üsne **gilé étıyır** suma (meblağ, nakit para). Éger ol xadar anıñ osadlosti (mülkü) yox ése ol xadar işte povinnydır (yükümlüdür) añar yük bérme” (Garkavets, 2003, s. 180).

İki kişi arasında bir konuda dava olur ve onlar hâkime dava başvurusunda bulunurlar. Davacı taraf davalıya güvenmediği için dava ettiği tutar kadar kefalet talep eder. Davalının dava tutarının değerinde mülkü olmazsa kefil sunmakla yükümlüdür.

“Xaçan 1 yan **gilé étse** da cuap bérse, 1-si yan kérek işitkey da sözün üzmegey anıñ, kim **gilé étıyır**. Giléyine köre da cuapına köre töreçi buyurganın (hükümünü) buyurgay, néniñ üsne toxtar uçı işniñ, né türlü ki alına stronalar (tarafklar) töreleştiler (davalastılar), bolgay uçka çıxmaga” (Garkavets, 2003, s. 325).

Bir davacı dava ettiğinde diğer taraf davacının veya beyanda bulunan şahsın sözünü kesmeden dinlemelidir. Hâkim ise hükmünü davacının davasına ve davalının savunmasına göre verir. Dava ise davalıların neyin üzerinde ve nasıl bir iddiada veya davada bulduklarına esasen karara bağlanır.

“Yene bilgeysiz, ki bir kiméseni obliçne (bizzat) voytnuñ (hâkimin) alına ündemiyn övine, anıñkibik kişini voyt törege ündetmege (celp etmeye) bolmastır, işitmiyn anıñ **giléyın** ya birisi yannıñ otoporun (savunmasını), ki töre mi işidir, yoxsa yoh, ki, bilip işni (davayı), soñra bérgey törege, könlükü munuñ bulaydır” (Garkavets, 2003, s. 172).

Yine bilirsiniz: Bir şahsı bizzat hâkimin huzuruna çıkarmadan (dava etmeden) ve hâkim davacının davasını, davalının savunmasını (ifadesini) dinlemeden ve iddianın davalık olup olmadığını anlamadan, böyle bir şahsı mahkemeye celp ettiremez. Önce davayı öğrenir sonra mahkemeye verir. Şöyle olursa adalete uygundur.

gilé/giléy (II): beyan, ifade.

“Yérge (sırayla) bile bérgeyler sözlemege zaxotstsalarga (davalılara), 1-i sözlese 1-si ték turgay, soñra birisi sözlegey, ki alarnıñ **gilélerni** işitip né bilgeyler könlünü égrini da andan soñra yargusun étkeyler (yargulamak, hüküm vermek),” (Garkavets, 2003, s. 216).

Davalılara sırayla söz verirler, tarafların birisi konuştuğunda diğeri sesiz durup dinlemelidir. Sonra davanın diğer tarafı ifadesini verir. Bu şekilde onların beyanlarını/ davalılarını dinleyerek eğriyi doğruyu tartıp sonra yargırlarlar.

“A éger özge cınsın (ırk, millet) sözü bile ol dédiç satkay rolâsın (tarlasını), na ol öğütke (talimata, kurallara) köre, néçik de bolsa, devikârlarnıñ **giléyine** köre da alarnıñ cuğapına köre töre ayırgay (hüküm verir),” (Garkavets, 2003, s. 113).

Bir malik tarlasını başka bir ırk veya dinden olan kimsenin sözü ile ve o talimata göre satarsa davalıların beyan/ dava ve savunma ifadelerine göre mahkeme hüküm verir.

Gregoryen Kıpçak Türkçesinde sözcüğün farklı türevleri de bulunmaktadır. Söz konusu

Kle- sözcüğün *kelâşmiş* biçimi Gregoryen Kıpçak Türkçesinde nişanlı ve sözlü anlamında

kelâştir- türevi ise *sözle-*, *nişanla-* anlamında geçmektedir. Aynı zamanda sözcüğün *kilen-* biçimi de arzu, iştihak, tutku ve şevete tutulmak istemek anlamlarını taşımaktadır. Ayrıca çalışmada ele alınan **Kle-** sözcüğünün diğer türevlerinden *kläg/arzu*, *irade*, *niyet klän-/* yalvarmak, yakarmak anlamlarında geçtiği görülmüştür (Garkavets, 2010, s. 670, 691, 704).

Söz Konusu Sözcüklerin Tarihi Metinlerde Kullanışı

Elimizde olan tarihi kaynaklara göre ilk kez **Kle-/Kile-** sözünün bir türevi olan *keleçü/كلاجو* (Kaşgarlı, 2017, s. 223) sözünü Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugatî't-Türk eserinde geçtiğini görüyoruz (Atalay, 1999, s. 445). Divanü Lugatî't-Türk'te *Keleçü* sözcüğünün Oğuzca olduğu, konuşma ve söz anlamında kullanıldığı görülmüştür. Bununla beraber, Kaşgarlı bu sözcüğün Oğuzca olduğunu belirtmiş ve Arapça karşılığını *الحديث والكلام* biçiminde vermiştir. Buradaki el-hadis ve'l-kelam sözünün anlamı dikkate alınmalıdır. Zira buradaki Arapça karşılıkların anlamı konuşma/anlatı ve söylemektir. Eğer Kaşgarlı'nın kastettiği anlam söz olsaydı karşılığını sadece *كلمة/الكلام* biçiminde verirdi kanısındayım. Söz konusu sözcüğü Clauson *keleçü* (*Kele-* kökü ve *çü* eki) biçiminde ayırarak "talk, to speak/konuşmak, söylemek" anlamlarında vermiştir (Clauson, 1972, s. 716). Söz konusu bu sözcük "Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kuran Tercümesinde" *keleçü kıl-* (anlatı ver-, söyleyi ver-) biçiminde ve yardımcı kıl fiili ile kullanılmıştır (Kök, 2004, s. 423). Daha sonra *Kele-* sözünün *keleçü/كلاجو* türevine Altın Ordu ve Kırım Hanlığı yarlık ve bitiklerinde ve ulaşabildiğimiz bu yarlık ve bitiklerden ilki Toktamış Han'ın 1393 tarihinde Uygur alfabesi ile Lehistan-Litvanya Kralı Yagayla'ya yazdığı yarlığında rastlıyoruz.

"*Qutlu Buqa Hasan başlı elçiler iydiük erti sen taqı keleçüni bizge iydiñ erti...*"

"Kutlu Buka Hasan başkanlığında size elçiler/sefirler göndermiştik. Sen de sözcünü bize göndermiştin..." (Özyetgin, 1996, s. 105).

Bu sözcüğün geçtiği bir bitik Uluğ Muhammed Han'ın 14 Mart 1428 tarihinde Osmanlı Sultanı İkinci Murad'a yazdığı bitiktir:

"*توقتامیش خان سیزنینک اولوغ بابانکیز غازی بابیزید بییک برلا بورونغی یخشی یوسونجا ایلچی کلاجی ایشیب بولاک سلام الیشیب ایکی سی تقی دوست لوق یخشی لوق اوزا ت (تنکری) رحمتینکا بردی لار*"

"*Toqtamış Han sizniñ uluğ babañız ğâzi Bayezid Bek birle burunğı yaħşı yosunca elçi kelecü/kileçi işib bölek selam alışıb ikisi taqı dostluq yaħşılıq üze T (Teñri) raħmetinke bardılar.*"

"Toktamış Han, sizin ulu babanız Beyazıt Bey ile birlikte önceki iyi geleneğe göre karşılıklı elçi sözcü gönderip hediye selam alıp ikisi de dostluk iyilik ile Tanrı rahmetine kavuştular" (Kurat, 1940, s. 8).

Mahmud Han Bitiği 10 Nisan 1466 (satır 9-12)

"*بیز نینک اوزاقی خان بابالاریمیز برلا سیزنینک بورونغی یخشی لارینکیز نینک ایلچی کلاجی سی کیلیشیب بازارکان ارغیشلاری یوروشوب بولاک سلام یتشوب ایسانلیک توکال لیک لرین بیلیشلوب دوستلوق قرداشلیق برلا تنکری تعالی رحمتینا بارمیشلار. شکر عنایت الهی کا بورونغی خان بابالاریمیز نینک اولوغ اورنونو یرلیقاب برکاندا اوزاغی یخشیلاریمیز یوسونجا ایلچی کیلاچیلاریمیز کیلشوب بازارکان ارغش لاریمیز یوروشوب.*"

“bizniñ ozağı han babalarımız birle sizniñ burunğı yaǵşılarnıñuzniñ **elçi kileçisi** kilişib bâzergan arǵışları yürüşüb bölek selamları yetişib isenlik tükelliklerin bilişlüb dostluk qarındaşlıq birle Teñri taala rahmetine barmışlar. Şükür ‘inayet-i ilahige burunğı han babalarımızniñ uluğ ornunu yarlıqab birgende ozağı yaǵşılarımız yosununca **elçi kileçilerimiz** kilişib bazergan arǵışlarımız yürüşüb...” (Kurat, 1940, s. 38).

“Bizim önceki han babalarımız ile sizin geçmişteki iyilerinizin elçi sözcüsü gelmiş gitmiş, ticaret kervanları yürümüş, hediye ve selamları ulaşmış, sağlık ve esenliklerini karşılıklı bilerek, dostluk ve kardeşlik üzere yüce Tanrının rahmetine kavuşmuşlar. Tanrının rahmetine şükür, önceki han atalarımızın yüce makamını bağışlayıp vermişken, geçmişteki iyilerimizin geleneği üzere **elçi kelecı** (elçi sözcü)lerimiz gidip-gelip, tüccar kervanlarımız yürüşüp...”

Ahmed Han Bitiği Haziran 1477 (satır 15)

“غیر سلام ینکیل بولاک برلا ایلیچی و کیلاچی لاریمیز بارسون کیلسون.”

“Ağır selam yeñil bölek birle **elçi ve kileçilerimiz** barsun kilsün.”

“Ağır selam ve hafif hediyeler ile elçi ve sözcülerimiz varsın, gelsin.” (Kurat 48).

Ayrıca Memluk Kıpçak metinlerinde yalnızca *Kitabü'l-İdrak Li-Lisnü'l-Etrak* eserinin haşiyesinde geçmektedir (Toparlı vd., 2007, s. 135).

Görüldüğü gibi sözcük tarihi metinlerde bazen *keleçü/keleçi* bazen de *kileçi* biçiminde geçmektedir. Ancak Uygur alfabesi ile yazılan Toktamış Han yarlığında *keleçi* geniş ünlü ile yazılmıştır. Altın Ordu bitiklerinin bazısında dar bazısında ise geniş ünlü ile yazılmıştır. Bu metinlerdeki *kele-* sözünde görünen imla farklılıklarının nedeni ya Arap alfabesinde kapalı E harfinin yazılışından ya da Türk dili lehçeleri arasındaki telaffuzdan kaynaklanmıştır.

Gile veya *Kile-* sözcüğü Pehlevicede *gilag/g(y)lk'* biçiminde complaint, lamentation/şikâyet, sızlama anlamında geçtiği bilinmektedir (MacKenzie, 1971: 36). Pehlevi metinlerinin yazıya alındığı alfabe Aramî alfabesi esasında icat edilmiştir. Aramicede olduğu gibi Pehlevicede'nin yazımında da hiçbir ünlü harf yazılmaz. Ayrıca Pehlevicede tuhaf olan ve Huzvarış denilen başka bir durum da mevcuttur. Huzvarış, kavramların Aramice yazılıp Pehlevicede okunmasıdır. Örnek olarak ideogramlarla Aramice yazılan “/şeyda, /cilta, /melika, /şepir ve /yoqimun” kelimelerini olduğu gibi okumak yerine onların çevirisi olan “/divane, /deri, /şah, /durmak” İrani? Lügatleri söylemektir. (Dehhüda, 1998, s. 23471). Veya günümüzde Arapça لحم/laḥm yazıp et okumamız gibi bir durum söz konusudur. Pehlevicede ilgili değinilen bu konular da göz önünde bulundurulduğunda sözlerin doğru okunuşu da kuşkulu gözükmektedir.

Farsçanın en geniş sözlüğü olan Dehhüda sözlüğünde *Gile* sözcüğünün Pehleviceden ve *Gilag/G(y)lak'* sözcüğünden geldiği, yeni Farsçada *gele/گله* biçiminde geçtiği yazılmaktadır. Ayrıca Dehhüda'ya göre söz konusu sözcük eski Hintçe'de *gireh* veya *girehi* biçiminde, Avesta'da ise *gerz* biçiminde geçmektedir (Dehhüda, 1998, s. 19248). Burada Avesta ile ilgili bir hususa değinmek önemlidir. Günümüze ulaşan en eski Zerdüşti el yazmaları, 13. yüzyılın sonları ve 14. yüzyılın başlarına aittir (e-WBL UK. items/zoroastrian 20.11.2022).

Moğolcada ise *Kele-* sözü söylemek, ifade etmek, hikâye etmek, *keleçi* ise yorumcu, tefsirci, *kelegçi*/konuşmacı *Kele-* sözünün türevlerinden olan *kelelçeger* sözcüğü ise anlaşma, sözleşme anlamlarına gelmektedir (Lessing, 2017, s. 560-561). *kilis* sözcüğü de Moğolcada haksızlık ve şikâyet sebebi anlamına gelmektedir (Lessing, 2017, s. 582).

Ayrıca günümüz Moğolcasında kel/khel sözü dil anlamına gelmektedir (e-GT *kel* için 20.11.2022).

Altay Türkçesinde ise *Kile-* sözü endişelenmek ve tedirgin olmak anlamlarını taşımaktadır (Gürsoy ve Duranlı, 1999, s. 112). Kazakçada da *kelis* sözü anlaşmak ve sözleşmek anlamındadır, *kelisim* ise rıza, tasvip, ticari antlaşma anlamlarını taşımaktadır (Koç vd., 2009, s. 241).

Çağdaş Türk lehçelerinden Çuvaşçada ise *Kile-* sözcüğü istemek, dilemek anlamlarında, *kili* sözü dua *kileçi/kileşi* sözü ise kurban törenlerini idare eden pagan din adamı anlamını taşımaktadır. Ayrıca *kilişu* sözü mukavele, anlaşma ve barış anlamındadır (Bayram, 2019, s. 294-295, 307).

Ayrıca *Kle-* sözünün *kil* kökünden geldiğini ispat edecek nitelikte olan Çuvaş Türkçesindeki *kal*/dil sözcüğüdür. Sözcükle ilgili Karaağaç "Sözlüklerimizde Halk Etimolojisi" adlı makalesinde kılavuz sözünün kökeni konusunda Çuvaşçada *kal* 'dil', *kala* 'söylemek' anlamına geldiğine değinmiştir (Karaağaç, 2020, s. 13). Çuvaş Türkçesinde *kal* 'dil' kökünden *kalav* 'hikâye' *kalavşı/kalavçı* 'hikâyeci, 'hikâye yazarı' sözcükleri de türetilmiştir (Bayram, 2019, s. 244). Çuvaş Türkçesinde bahsi geçen *kalavşı/kalavçı* sözcüğü yapı bakımından Gregoryen Kıpçak Türkçesindeki *klävüçi* sözcüğü gibi aynı ekle türetilmiştir.

Hakas Türkçesinde *Kile-* sözü dilemek, arzu etmek, endişe etmek, *kileg* sözcüğü dilek, arzu istek, *kiles-* eylemi ise araştırmak ve aramak anlamlarına gelmektedir (Gürsoy vd. 2007, s. 244). Ancak sözlükte bu sözcüğün kökenin Moğolca olduğu belirtilmiştir.

Başkurt Türkçesinde *kileş-* uzlaşmak, düşmanlığa son vermek, *kileşev* ise antlaşma, mutabakat anlamlarında geçmektedir (Özşahin, 2017, s. 285). Türkmencede ise *Gile* sözü kin ve öfke anlamında geçmektedir. Ancak kelimenin kökeni ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir (Kıyasova vd., 2015, s. 444).

Azerbaycan Türkçesinde ise bu sözcüğün *Giley*, *Gileyli*, *Gileylik*, *Gileylen-* biçimindeki türevleri şikâyet, şikâyetçi, şikâyet etmek anlamlarında kullanılmaktadır (Orucov vd., 2006, s. 245-246, Ceferli, 2013, s. 1901).

Bununla birlikte Tatar Türkçesinde de *kile-* sözcüğü Mecusi duası etmek, dilenmek anlamlarını taşımaktadır. *kile-* sözünün türevlerinden *kileşter-* sözcüğü de uzlaştırmak anlamındadır (Ganiyev vd., 1997, s. 145, 149).

Dilimizde *Kle-/Kile-*, *Gile/Giley* sözlerinin başka varyantlarına da baktığımızda bu sözcüklerin Türkçe kökenli olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Türkçemizdeki *tile/dile-* sözcüğünün de söylemek, istemek, talep etmek anlamlarını taşımaktadır. Yine de *çile bülbülüm* türküsündeki *çile-* sözü de şakımak anlamındadır. Aynı zamanda Türkçede *çile* sözcüğü dert, zahmet ve sıkıntı anlamlarını taşımaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Gregoryen Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçen ve istemek, talep etmek, şikâyet etmek, dava etmek, ifade ve beyan anlamlarına gelen *Kle-/Kile-*, *Gile/Giley* terimlerin, ilk olarak tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki seyri ele alınmış ardından örnekler yardımıyla incelenerek değerlendirilmiştir. Söz konusu kelimelerin kökeninin *Kile-* sözünden geldiği ancak bu sözlerin, lehçeler arasında ve aynı lehçelerde farklı varyantları olan *dile-* ve *çile-* biçimleri de tespit edilmiştir.

Bununla beraber söz konusu sözcüğün hukuk dilinde de kullanım alanı ve terminolojik anlamları tespit edilmiştir. Bu bağlamda *kile-* sözcüğü hukuk dilinde talep

etmek, istemek, kastetmek anlamlarını içeren '*klep öldür-, kleminçe öldür-, klemiyin öldür-*' kasten veya hata ile cinayet işlemek kavramlarını içeren terimlerin meydana gelmesine kaynaklık etmiştir.

Sözcüğün **Gile/Giley** isim biçimi ise şikâyet, iddia, dava, ifade ve beyan anlamlarını taşıyan geniş kapsamlı bir terminolojik kavram alanını oluşturmuştur. Nitekim *Gile/Giley* kelimesinin tek başına *şikâyet, iddia, dava, savunma, ifade, beyan ve talep etmek* kavramlarını içeren tanık cümleler sunulmuştur. Bu tanık cümlelerde *Gile et-/dava et-, gilelerin işit-/ifade ve beyanlarını dinle-, gileyine köre/ifade ve beyanına göre, işitmiyin anuñ gileyin birisi yanuñ otopurun/davacının iddiasını ve diğər tarafın savunmasını işitmeden* hukuk terimleri ve onların kavram alanları belirlenmiştir.

Kle-/Kile- ve *Gil/Giley* sözcükleri günümüzde bazı çağdaş Türk lehçelerinde kullanılmaktadır. Ayrıca bu sözcüklerin oluşumu dilimizin tarihi gelişimi sürecinde *dile-* ve *çile-* varyantları ile birlikte değerlendirildiği te T/D ~ G/k, Ç ~ K/G, G ~ K denklileri ve ses değişimleri sonucu bu farklı varyantların tarihi süreç içerisinde meydana geldiği görüşü sunulmaktadır. Çalışmada tüm değerlendirmeler dikkate alındığında *Kle-/Kile-* ve *Gile/Giley* terimlerinin *dile-* ve *çile-* sözcükleri ile aynı kökten geldiği ve öz Türkçe olduğu düşünülmektedir.

Ayrıca Türk dili ve lehçelerinde T ~ K ~ Ç ses denkliği (Kızılözen, 2018, s. 262-281) dikkate alındığında *kile-/kele-, dile-, çile-, fiillerinin* aynı kökten türediği sonucuna varmak olasılığı da artmaktadır. Söz konusu makale dışındaki T ~ K ~ Ç ses denkliğinden birkaç örneğin verilmesi varılan sonucun desteklemektedir.

Çuvaşçada *karmaklan-/tırmanmak* (Bayram, 2019, s. 260).

Çur- ~ Kır- kırmak (Bayram, 2019, s. 667).

Çüren ~ Küren, kızıl Atlarda küren rengi (Bayram, 2019, s. 627).

Çura ~ Köle köle, esir (Bayram, 2019, s. 907).

Çen ~ Gön/Kön işlenmiş deri, kemer kayış (Bayram, 2019, s. 898).

Tara-/Tarğa ~ Kara-/xara-/xaraxla- yağmalamak, dağıtmak (Toparlı vd. 2007, s. 263).

Tak- ~ Kak- ~ Çak vurmak, takmak

Tay- ~ Kay- ~ Cay- kaymak/sapmak (Toparlı vd., 2007, s. 266, Ceferli, 1998, s. 902).

Kırpan ~ Tırpan/Kırp-, Çırp- fiilinden koparan, kesen

Toşuk ~ koşuk / قوشوق ~ قوشوق bir tür Türkçe şiir ve türkü (Efendi, 2013, s. 115).

Kap- ~ yap- ~ tap-/tep- kapamak, yapmak, tıkamak (Az. Türkçesi tepcek ~ təcək/тіпа)

Aynı zamanda orta Türkçe döneminde kullanılan *kol-* sözcüğü de talep etmek, rica etmek anlamlarında kullanıla gelmiştir. *Kol-* fiilinin türevlerinden olan *koltgu* sözcüğü istek ve muhtaçlık anlamlarını taşımaktadır (Arat, 1979, s. 269). Bu sözcük ilk olarak Eski Uygur Türkçesinde ve *kol-, kolğuç, koltğuç* biçiminde geçmiştir (Caferoğlu, 1968, s. 180-181). *Kol-* sözcüğü hem rica etmek, temenna etmek anlamında hem de bir tür vergi anlamında Altın Ordu ve Kıpçak sahasında *kolka, koltka* ve *koluş* biçimlerinde geçmektedir (Özyetgin, 1996, s. 223). Ayrıca 19 kez *kolka* ve 86 kez *koltka* biçiminde Kırım Hanlığı Yarlıklarında da geçmektedir (Zernov 1864/Abdücemilev, 2017). Aynı zamanda *kele-* fiilinin kalın sıradan ünlü ile Çuvaş Türkçesinde olan diğər türevi *Kala-* fiili de söylemek ve cevap vermek anlamlarında mevcuttur. Aynı kökten türemiş olan

kalav sözü de hikâye anlamını taşımaktadır (Bayram, 2019, s. 243-244). *Kol-* ve *kil/kele-, kile-* sözlerinin hem köken hem de anlam bakımından aynı olma olasılığı Günay Karaağaç tarafından da '*Kılavuz*' sözcüğü ile ilgili çalışmada ileri sürülmüştür. Bu çalışmada Karaağaç '*tile-*', '*yalavaç*', '*dilmaç*' sözlerinin de aynı ilişkide olduğuna değinmiştir (Karaağaç, 2020, s. 12-13). Clauson *kılavuz* sözcüğünün İranî bir dilden (Harezmeden) geldiğini (1972, s. 618) söylese de Farsçanın bilinen 3 büyük sözlüğünde kelimenin Türkçe kökenli olduğu ve ordunun öncü süvari birliği, lider, rehber anlamlarına geldiği kaydedilmiştir (Dehhüda, 1998, s. 17671; Amid, 2012, s. 819; Moin, 2003, s. 1252).

Louis Bazin kelimenin kökeni ile ilgili iki görüş bildirmiştir. İlk olarak kelimenin Türkçe '*Kel-/Kil-*'(gelmek) kökünden geldiğini ve iki ayrı ek (gü+çi) alarak '*kilgüçi* > *keliçi*' "gelen, ziyaret eden" anlamını taşıdığını belirtmiştir. Sonra da kelimenin "*Moğolların Gizli Tarihi*"de *käläçi-lä* biçiminde ve haber ilet- anlamına geldiğini kaydetmiştir. Daha sonra da Divanü Lugatî't-Türk'te '*käläçü*' kelimesinin söz, beyan anlamında ve Oğuzca olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Kırgızca'da '*käläçä*' sözünü söylenti ve haber anlamına geldiğini de eklemiştir (Bazin, 1961, s. 123-124).

Kaynakça

- Abdullahi Cihani, H. (2013). *Çağatayca-Farsça Sözlük (Çeviri, Metin İnceleme)*. Tebriz: Ressam Yayınları.
- Abdücemilev, R. R. (2017). *Dakumentı Kırımского Ханства iz Sobraniya Huseyna Feyzhanova/Документы Крымского Ханства Из Собрания Хусейна Феүсханова/Hüseyin Feyzhanov Koleksiyonundan Kırım Hanlığı Belgeleri*. Akmesçit: Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Ş. Mercani Tarih Enstitüsü Kırım Bilim Merkezi.
- Amid, H. (2012). *Ferheng-i Farsi-i Amid/Farsça Amid Sözlüğü*. Tahran: Rah-i Rüş Yayıncıları.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Atalay, B. (1998). *Divanü Lagat-it-Türk Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Bazin, L. (1961). "Russe kiliçij, kiliçeğ «envové, ambassadeur». *Revue des études slaves*, 39(1/4), 123-124.
- Bayram, B. (2019). *Çuvaş Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- Ceferli, İ. (2013). *Ferheng-i Lugat-i Azerbaycan*. Tebriz: Ahrar Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Dehhüda, A. E. (1998). *Dehhüda Sözlüğü*. Tahran Üniversitesi Basın ve Yayın Müessesesi.
- Doğan, O. ve Erdoğan, A. (2016). XIX. Yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk Topluluklarında Kölelik ve Köle Ticareti. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15 (3), 971-986.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Divanu Lugatî't-Türk (Giriş-Metin- Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ganiyev, F. - vd. (1997). *Tatarca-Türkçe Sözlük*. Kazan-Moskova: İnsan Neşriyatı.
- Garkavets, A. ve Hursidian, E. (2001). *Armyansko Kıpçaskaya Psalter Napisal Diyakon Lusig İz Livov 1575/1580./ 1575/1580 Yıllarında Livovli Diyakoz Lusig Tarafından Yazılan Ermeni Kıpçak Mezmuru*. Almatı: Deşt-i Kıpçak.

- Garkavets, A. (2003). *Töre Bitigi. Kıpçaksko-pol'skaya Versiya Armyanskogo Sudebnika i Armyano Kıpçakskiy Protsessualniy Kodeks. Lvov, Kamenets-Podolskiy 1519-1594.* Almatı: Deşt-i-Kıpçak, Baur.
- Garkavets, A. (2007). *Kıpçakskoye Pismenoye Naslediye II Pamyatniki Duxovnoy Kulturu/Kıpçak Yazılı Mirası II Manevi Kültür Anıtları.* Almatı: Kasean; Baur.
- Garkavets, A. (2010). *Kıpçakskoye Pismenoye Naslediye III Kıpçakskiy Slovar/Kıpçak Yazılı Mirası III Kıpçakça Sözlük.* Almatı: Deşt-i Kıpçak.
- Gürsoy, E. ve Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük.* Ankara: Türk Dil Kurumu
- Kaçalin, M. (2017). *Divanu Lugati't-Türk (İnceleme, Tıpkıbasım).* İstanbul: Mega Basım Yayın.
- Karaağaç. G. (2020). Sözlüklerimizde Halk Etimolojisi. *Belgü Dergisi*, 5, 7-18.
- Kıyasova, G. - vd. (2015). *Türkmen Dilinin Düşündürişli Özlüğü.* Aşkabat: Türkmenistan İlimler Akademisi Mahtumkulu Adındaki Dil ve Edebiyat Enstitüsü.
- Kızılözen, C. (2018). Türk Dilinde T- ~ K- Denklığı. *Mavi Atlas Dergisi*, 6(2), 262-281.
- Koç, K. - vd. (2019). *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin.* Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Kurat, A. N. (1940). *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivlerindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler.* İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- Lessing, F. D. (2017). *Moğolca-Türkçe Sözlük* (çev. Günay Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- MacKenzie, D. N. (1971). *A Concise Pahlavi Dictionary.* Londra: Oxford University Press.
- Moin, M. (2003). *Ferheng-i Moin/Moin sözlüğü.* Tahran: Adena Yayınları.
- Necipoviç, E. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü.* Ankara: Bizim Büro.
- Orucov, A. vd. (2006). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lugatı Cilt 2.* Bakü: Şark-Garb.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özyetgin, A. M. (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi.* Ankara: Alıç Ofset matbaacılık Sanayi Ticaret A. Ş.
- Salahshour Hasankohal, T. (2022). *Töre Bitigi Örneğinde Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Hukuk Terimleri.* Doktora Tezi. Ardahan: Ardahan Üniversitesi.
- Toparlı, R. - vd. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Zernov, V. V. (1864). *Материал для Истории Крымского Ханства/Kırım Hanlığı Tarihi Materyalleri.* Senkt-Ptersburg: Senkt-Ptersburg Akademisi.
- <https://www.bl.uk/collection-items/videvdad> [Erişim Tarihi: 20.11.2022].
- <https://translate.google.com.tr/?hl=tr&tab=TT&sl=tr&tl=mn&text=dil&op=translate> [Erişim Tarihi: 20.11.2022].